

LEA
YPI

Dezonoare
O viață reconstituită

Traducere din limba engleză și note de
Bertha Savu

TREI

Cuprins

<i>Lista personajelor</i>	9
<i>Cronologie</i>	12
<i>Hărți</i>	16

PARTEA ÎNTÂI

Prolog: Fotografia	21
1. Bolnavul Europei	50
2. Separarea popoarelor	64
3. Totul are un preț	83
4. Asumarea riscului	98
5. O încăpere plină de fum	110
6. Cum nu se poate mai bine	124
7. Albaneza	139

PARTEA A DOUA

Prolog: Grecoaica	155
1. Căinii	165
<i>Intermezzo: Biografia lui Asllan</i>	182
2. Papucii și voința generală	184
<i>Intermezzo: Lecții ale istoriei</i>	199
3. Ceapă și lavandă	202
4. Un semn	215
<i>Intermezzo: Material privitor la Lemn Ypi</i>	219

5. Cuplurile Skanderbeg.....	222
<i>Intermezzo</i> : Telegramă.....	236
<i>Intermezzo</i> : Stenograma întâlnirii Adunării Constitutive a Albaniei.....	238
6. Stingerea focurilor.....	241
7. Stele roșii în zorii dimineții.....	256
8. Alege-ți tabăra.....	273
9. Je m'appelle 10017.....	280

PARTEA A TREIA

Prolog: O vizită recentă la Thessalonic.....	297
<i>Intermezzo</i> : O femeie din Salonic.....	308
<i>Intermezzo</i> : Rapoarte de supraveghere.....	314
1. O altă intervenție umanitară.....	327
2. Miei și vulturi.....	340
3. Viitorul democrației.....	352
<i>Intermezzo</i> : Extras dintr-un raport despre actuala administrație a Albaniei.....	362
<i>Intermezzo</i> : Depoziția lui Asllan.....	364
<i>Intermezzo</i> : Decizia curții.....	369
4. Haina gri.....	375
<i>Intermezzo</i> : Ordine de deportare.....	377
5. Tovarășa Leman.....	380
6. Nu făcuserăm nimic rău.....	394
7. Să înțelegi.....	397
<i>Intermezzo</i> : Un certificat de deces.....	404
Coda: Cealaltă Leman Ypi.....	407

În memoria tatălui meu, Xhafer Ypi (Zafo),
1943-2005

„În regatul scopurilor, totul are ori un preț,
ori o demnitate.“

Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*¹

„Nu este, prin urmare, numai poetic îngăduit,
dar și filosofic just să numim frumusețea a doua noastră
creatoare.“

Friedrich Schiller, *Scrisori privind educația estetică
a omului*²

1. Traducere de Filotheia Bogoiu, Valentin Mureșan, Miki Ota și Radu Gabriel Pârvu, Humanitas, București, 2007, p. 82.

2. În *Scriseri estetice*, traducere de Gheorghe Ciorogaru, Univers, București, 1981, p. 318.

Lista personajelor

Acestea sunt principalele personaje care apar în carte și, mai jos, găsiți două note despre titulaturile pe care le foloseau și despre pronunția în limba albaneză. Constantinopol și-a schimbat oficial numele în Istanbul în 1930; Salonic și Thessalonic sunt mai mult sau mai puțin interșanjabile. Am folosit Salonic când m-am referit la evenimentele istorice din perioada otomană și imediat după, și Thessalonic pentru orașul contemporan.

Familia Leskoviku și cercul lor de cunoștințe din Constantinopol și Salonic

Leman Ypi (nume de fată Leskoviku), născută în Salonic, bunica autoarei

Avni Bei Leskoviku, tatăl lui Lemana

Ismet Hanim, mama lui Lemana

Mediha Hanim, bunica lui Lemana din partea tatălui

Ibrahim Pașa, bunicul lui Lemana din partea tatălui

Selma Hanim, mătușa lui Lemana, sora lui Avni Bei

Gustav Heym, om de afaceri german

Cocotte, verișoara lui Lemana din partea tatălui și cea mai bună prietenă a ei

Doctorul Elias Levy, medicul de familie
Dafne, dădaca lui Leman și fată în casă

*Familia Ypi și cercul lor de cunoștințe
din Tirana*

Asllan Ypi, soțul lui Leman, bunicul autoarei

Xhafer Bei Ypi, tatăl lui Asllan, al zecelea prim-ministru al Albaniei (1922-3), președinte și ministru plenipotențiar al Justiției în Comitetul de guvernare provizorie (aprilie 1939)

Zafo (Xhafer) Ypi, fiul lui Leman și al lui Asllan, tatăl autoarei

Enver Hodja, prietenul din școală al lui Asllan, fondatorul Partidului Comunist Albanez (1941), prim-secretar al Partidului Muncii din Albania (fostul Partid Comunist) până la moartea sa în 1985

Ahmet, vărul lui Asllan, prieten cu Enver Hodja și membru al Partidului Comunist Albanez

Vandeleur Robinson, prieten al lui Asllan, scriitor și militar britanic, având legături cu operațiunile Serviciilor Secrete Britanice desfășurate în Albania în timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial

Eliot Watrous, prieten al lui Asllan, maior în trupele armate britanice, șef al secției albaneze din cadrul Special Operations Executive (SOE) [Executivul Operațiunilor Speciale], organizație a Serviciilor Secrete Britanice activă în Balcani în timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial

Brigadier Edward Hodgson, prieten al lui Asllan, șef al Misiunii Militare Britanice în Albania în 1945

Notă despre titulaturi

În societatea otomană, *Pașă* era un titlu înalt, militar sau civil, adesea acordat guvernatorilor, generalilor, amiralilor sau altor figuri care jucau un rol important în birocrăția Imperiului. *Bei* era titulatura folosită pentru nobilimea de rang mai mic sau conducătorii provinciali, iar *Hanim*, un titlu onorific utilizat în adresarea directă sau referirea la o femeie din clasa superioară, indicând respect, similar cu „lady“.

Notă despre pronunția în limba albaneză

Ç (de exemplu din Çim) se pronunță *ci*

Ë (de exemplu din Shkëlqim) este o vocală scurtă pronunțată ca *ă*

J (de exemplu din Sulejman) se pronunță ca *i*

Xh (de exemplu din Xhafer) se pronunță ca *dj* din Hodja

Y (de exemplu din Ypi) se pronunță ca un *u* lung ca în cuvântul francez „tu“ sau ca *ü*-ul din limba germană (vezi „über“)

Cronologie

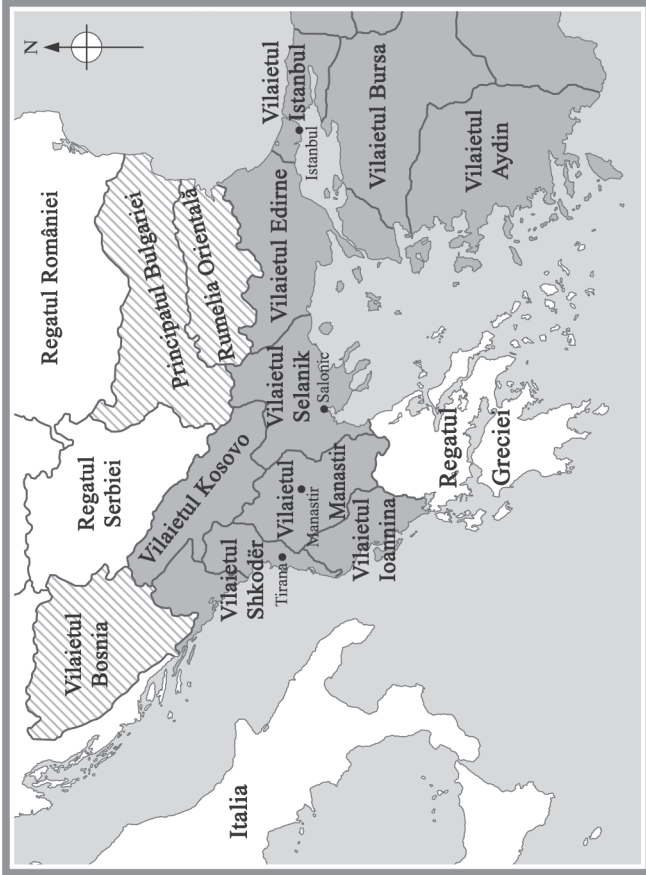
- 1362 Cucerirea orașului Adrianopol (azi Edirne, în Turcia) de către otomani marchează începutul colonizării otomane a Peninsulei Balcanice, inclusiv a unor teritorii din Grecia continentală (1460) și Albania (1468).
- 1821-32 Revoluția greacă și războiul de independență față de Imperiul Otoman s-au încheiat cu Tratatul de la Constantinopol și recunoașterea Regatului Greciei.
- 1839-76 Edictul de la Gülhane (1839) dă startul reformelor Tanzimât („de reorganizare“) care vizau modernizarea Imperiului Otoman.
- 1876 Prima Constituție otomană și primul Parlament.
- 1877-8 Războiul ruso-turc.
- 1878 Sfârșitul Primei perioade constituționale a Imperiului Otoman.
- 1908 Revoluția Junilor Turci.
- 1909 Sultanul Abdul Hamid al II-lea este înlăturat și exilat la Salonic.
- 1912-13 Războaiele balcanice: Imperiul Otoman pierde stăpânirea asupra teritoriilor sale europene.
- 1912 Declararea independenței Albaniei.

- Imperiul Otoman pierde stăpânirea asupra Salonicului și orașul este anexat Regatului Greciei.
- 1913 Marile Puteri recunosc independența Albaniei la Conferința de la Londra.
- 1914-18 Primul Război Mondial.
- 1917 Marele incendiu din Salonic.
- 1920 Albania devine membră a Ligii Națiunilor.
- 1922 Căderea Imperiului Otoman și înființarea Republicii Turcia cu Mustafa Kemal Atatürk ca prim președinte (începând din 1923). Xhafer Ypi este ales al zecelea prim-ministru al Albaniei, avându-l ca ministru de interne pe Ahmet Bei Zogolli (cunoscut și ca Ahmet Zogu și, mai târziu, Zog I). Zog îl înlocuiește pe Ypi în calitate de prim-ministru în decursul aceluiași an.
- 1923 Tratatul de la Lausanne, ultimul tratat, care pune capăt Primului Război Mondial, recunoaște granițele actuale ale Turciei și impune un schimb obligatoriu de populație între Grecia și Turcia prin care li se cere grecilor ortodocși din Turcia să se mute în Grecia și musulmanilor ce trăiau în Grecia să se mute în Turcia, cu reglementări legale speciale privitoare la schimbul de proprietate.
- 1924 Abolirea monarhiei grecești și proclamarea celei de-a Doua Republici Elene. Termenul-limită pentru schimbul de populație. Revoluția democratică (Revoluția din Iunie) din Albania îl forțează pe Ahmet Zogu să plece în exil.

- Eșecul Revoluției din Iunie în decembrie și întoarcerea lui Ahmet Zogu ca prim-ministru.
- 1927 Acordurile de comerț liber de la Geneva, sub egida Ligii Națiunilor, reduc taxele și barierele comerțului internațional.
- 1928 Ahmet Zogu, președintele Albaniei, se autoproclamă Regele Zog I al albanezilor.
- 1929 Crahul de pe Wall Street din America duce la declanșarea Marii crize economice.
- 1935-6 Restaurarea monarhiei în Grecia, cu numirea lui Ioannis Metaxas în calitate de prim-ministru.
- 1936-9 Războiul Civil Spaniol.
- 1936 Victoria Frontului Popular în Franța și alegerea lui Léon Blum ca prim-ministru.
- 1938 Hitler invadează Austria.
Căsătoria Regelui Zog I cu Géraldine Apponyi de Nagyappony.
- 1939-45 Al Doilea Război Mondial.
- 1939 Italia invadează Albania.
Xhafer Ypi este ales în fruntea Adunării Constituante Albaneze Provizorii, care îl proclamă pe Victor Emmanuel de Savoia Rege al Italiei și Albaniei prin deținerea cumulată a celor două coroane.
- 1940 Italia invadează Grecia.
Marea Britanie înființează SOE pentru a veni în sprijinul mișcărilor de rezistență din teritoriile aflate sub ocupație germană.

- 1941-3 Ocupația germană a Salonicului se soldează cu înființarea unui ghetou evreiesc și deportarea evreilor din oraș în lagărele de concentrare de la Bergen-Belsen și Auschwitz.
- 1941 Este înființat Partidul Comunist Albanez sub conducerea lui Enver Hodja.
- 1943 Alianții invadează Sicilia.
După destituirea lui Mussolini, mareșalul Badoglio semnează armistițiul Italiei cu Alianții. Sfârșitul stăpânirii Albaniei de către italieni și începutul controlului nazist.
Conferința de la Mukje, organizată cu ajutorul forțelor serviciilor secrete britanice, duce la încheierea unui acord între naționaliștii, progresiștii și comuniștii albanezi în vederea creării unui comitet comun de eliberare pentru organizarea rezistenței albaneze împotriva Puterilor Axei.
Conferința de la Labinot a comuniștilor albanezi pune capăt acordului de la Mukje.
- 1944 Albania este eliberată de sub naziști odată cu retragerea acestora din Balcani.
- 1945 Are loc Conferința de la Ialta prin care Roosevelt, Stalin și Churchill trasează viitorul Europei postbelice.
- 1946 Înființarea Republicii Populare Socialiste Albania. Epurarea comunistă a adversarilor, colectivizarea proprietății și începutul reformei agrare.

Hărți

Imperiul Otoman în 1900

 Teritorii aflate teoretic sub suzeranitate otomană, dar nu sub stăpânire otomană

Europa de Sud și Balcanii imediat după Cel de-Al Doilea Război Mondial

PARTEA ÎNTÂI

Prolog

Fotografia

— Caut arhiva serviciilor secrete, spun când ajung în dreptul primului taxi parcat pe Comuna din Paris, una dintre străzile aglomerate ale Tiranei, care leagă centrul orașului de șoseaua de centură. Ezit s-o numesc strada *mea*, chiar dacă aici am locuit în Albania timp de mai bine de douăzeci de ani. Încă de pe vremea când ne mutaserăm în capitală în anii '90, întrebarea „Nu ești de pe aici, nu-i așa?“ survenea cu o regularitate sâcâitoare de fiecare dată când începeam una dintre acele conversații banale cu necunoscuți, ce păreau inițial inofensive, dar care apoi luau o turnură penibilă.

Mulți dintre cei care se întorc la Tirana vorbesc despre cât de mult s-a schimbat: acum sunt mai multe clădiri-turn, străzi pavate, cafenele, baruri și piste pentru bicicliști. Însă pentru mine este un loc al durerii, al vinovăției și al nesfârșitelor cum-ar-fi-fost-dacă. Nu am nicio amintire fericită de aici – în cel mai bun caz, asocieri detașate pe care le fac cu articolele de presă, filmele comuniste și, mai nou, blocajele în trafic. Cea mai lungă perioadă pe care am reușit s-o petrec cu mari eforturi în oraș a fost când a murit bunica și m-am întors de la studii, din Italia, ca să-i

organizez înmormântarea. Singură în bucătăria noastră pe parcursul celor patruzeci de zile obligatorii de doliu, m-am străduit să accept că, după zeci de ani în care m-a învățat importanța respectării regulilor, dispăruse din viața mea fără niciun avertisment. Îi spusese la un moment dat că o să mă întorc să am grijă de ea, așa cum avusese ea grijă de mine în anii copilăriei. Acum era prea târziu – nu mai puteam să-mi țin promisiunea. Tirana a devenit pentru mine capitala muștrărilor de conștiință și, poate pentru a-mi ușura sentimentul de vinovăție, am dat vina pe oraș. Era lovit de un blestem, acum de năpasta capitalistă după anatema comunistă. N-ar fi trebuit niciodată să se întoarcă la Tirana, la cincizeci de ani după ce fusese exilată în provincie ca inamic al statului comunist...

— Caut Autoritatea pentru Accesul la Informațiile din Dosarele Fostului Serviciu de Securitate a Statului, spun, precizând de data aceasta titulatura oficială care apărea și în e-mailul în care instituția respectivă mă invita la o întâlnire.

Taximetrul nu pare să mă audă. E un bărbat cu părul cărunt, pe la șaptezeci de ani, tras la față și ascuns în spatele unor ochelari închiși la culoare, purtând o cămașă în carouri cu mâneci scurte și o șapcă roșie cu „Make America Great Again“. Muzica e dată tare la radioul din mașină, deschis pe Top Gold – un post de radio care difuzează hituri vechi. În timp ce stau în fața Mercedesului galben așteptând să-mi răspundă, recunosc melodia *Only You* ce încearcă să acopere *Just Dance* a lui Lady Gaga care se aude din taxiul parcat în spate. Nu-l interesează muzica, aleasă în mod clar pentru a atrage un anumit tip de clienți, ci fumează și citește absorbit un ziar deschis larg peste volan.

— Domnule, caut Autoritatea pentru Accesul la Informațiile din Dosarele Fostului Serviciu de Securitate a Statului, repet.

Probabil că par necăjită sau, cel puțin, agitată, pentru că tonul meu îl face în sfârșit pe șofer să ridice ochii din ziar, să închidă radioul, să arunce țigara neterminată pe geam și să se întoarcă spre mine cu o expresie care vădește un interes moderat.

— *Avash-avash*¹. Ia-o ușor. Hai, urcă-n mașină. Pe cine cauți?

— Of, bombăn, luată prin surprindere de faptul că nu pare să știe locul unde vreau să ajung. Caut sediul unde se țin toate dosarele. Știți, fostele arhive ale Sigurimi².

— Nu ești de pe aici, nu-i așa? mă întreabă în timp ce motorul se trezește la viață, huruind, și începem să ne strecurăm prin traficul aglomerat al dimineții.

Zâmbesc, încercând să-mi ascund iritarea. Mi-aș dori să nu fiu nevoită să iau un taxi. Mi-aș dori să știu să ajung cu bicicleta la arhivă fără să mă rătăcesc pe toate străduțele care traversează orașul ca niște artere ce se ramifică la infinit. În schimb, abia sunt în stare să nu mă pierd prin Comuna din Paris, cartierul care e, cum ar veni, al meu. Poate că o parte din mine vrea în mod inconștient să rămână pierdută, să-mi reamintească faptul că nu am aparținut niciodată de locul acesta, iar acum este prea târziu să mai remediez situația.

— Oare ce m-a dat de gol?

1. *Avash-avash* este o expresie în limba albaneză care înseamnă „încet-încet“.

2. Direcția Securității Statului, cunoscută ca Sigurimi, a fost serviciul de securitate națională și poliție secretă al Republicii Populare Socialiste Albania.

— Ai spus că vrei să ajungi la *fostele* arhive ale Sigurimi. Așa vorbesc străinii. Nu există nimic „fost“ pe aici. Totul e la fel cum a fost mereu, tot aceiași oameni. Fiică-mea, care acum stă în Florida, vine în vizită o dată pe an. Și ea are impresia că totul e diferit.

Vreau să-i spun că nu la asta m-am referit, dar în torentul lui de cuvinte nu lasă loc de pauze firești.

— Eu sunt un om în vârstă, am fost pe vremuri șofer de tir, făceam transporturi internaționale. Am călătorit prin lume înainte ca alții să aibă ocazia s-o facă. Am fost în Polonia, la Cracovia, nici nu vrei să știi de câte ori...

Face o pauză și scoate un fluierat lung, ca și cum ar vrea ca sunetul să ajungă de la Tirana la Cracovia și înapoi.

— Ochelarii sunt de pe vremea aia. Îmi plac, fac să pară totul mai întunecat, cu o tentă roșiatică. Crede-mă, nimic nu s-a schimbat, e la fel cum a fost întotdeauna.

— Dar asta s-a schimbat, nu? zic, arătând spre coloana nesfârșită de mașini care așteaptă să se facă verde la intersecția cu strada Patru Eroi.

— Habar n-au șoferie, îmi răspunde, cu satisfacția evidentă a cuiva obișnuit să înăbușe în fașă astfel de argumente superficiale. În fiecare zi am senzația c-o să mă omoare careva. Nu era mai bine dacă o luau pe jos? Așa cum o făceam cu toții pe vremuri. Acum inhalează otrava asta în fiecare dimineață și seara plătesc să mergă la yoga și la sală.

— S-au mai schimbat și alte lucruri, zic, numai ca să văd ce răspunde. Uitați-vă la toți copaciiăștia plantați de primar.

— Ha, ești exact ca fiică-mea! exclamă. Vine doar de Anul Nou, că atunci e ceva ofertă specială la liniile aeriene.

Și e impresionată de luminițele din copaci. Ai văzut cum arată locul ăsta iarna? Sunt atât de multe lumini că ai zice că-i război. Totul din cauza decorațiunilor de Crăciun. Vino în orice altă perioadă a anului și ai să vezi cu ochii tăi că nu s-a schimbat nimic, e la fel cum a fost întotdeauna. Chiar și copacii o știu.

Încă mă gândesc la ceea ce pare distracția favorită pe aici, „O fi la fel? O fi diferit?“, când bărbatul calcă brusc frâna și, pe geamul coborât, începe să-i înjure pe ceilalți șoferi în timp ce încearcă să întoarcă. Tocmai am trecut de moscheea Et'hem Bei, am făcut stânga pe strada George W. Bush și ne apropiem de bulevardul Ioana d'Arc când se decide să schimbe traseul.

— Tocmai mi-am adus aminte, zice, după ce termină de făcut manevra. Vrei să mergi la noul sediu, nu? La ăla unde s-au mutat de curând?

Ridic din umeri.

— Nu știu exact, răspund în timp ce îmi scot telefonul ca să verific adresa din e-mail.

Stimată doamnă Dr. Ypi,

Ca urmare a cererii dumneavoastră nr. 736, din data de 10.05.2022, de a accesa, în calitate de cercetătoare, documentele aflate în arhiva fostei Securități de Stat privitoare la cetățenii Leman Ypi (Leskoviku), Asllan Ypi și Xhafer Ypi și în conformitate cu Art. 36 din Legea nr. 45/2015 privind accesul la dosarele fostei Securități de Stat a Republicii Populare Socialiste Albania (cu modificările și completările ulterioare),

Legea nr. 9887/2008 privind protecția datelor personale (cu modificările și completările ulterioare) și îndrumările pentru „Cercetători/Presă” aprobate prin Decizia din 24.09.2020, Consiliul a decis punerea la dispoziția dumneavoastră a următoarelor:

- a) Documentele din Dosarul 531 privitor la cetățeanul Leman Ypi, 34 de pagini*
- b) Documentele din Fond 1, Dosar de urmărire informativă 1355 privitor la cetățeanul Asllan Ypi, 666 de pagini*
- c) Documentele din Fond 1, Dosar de urmărire informativă 1384 privitor la cetățeanul Xhafer Ypi, 138 de pagini.*

Sunteți rugată să aveți la dumneavoastră un act de identitate, conform prevederilor din protocolul de securitate privind intrarea în incinta Garnizoanei Militare Skanderbeg, unde Autoritatea s-a mutat recent.

Semnat: Eva D.

Expert al Autorității pentru Accesul la Informațiile din Dosarele Fostului Serviciu de Securitate a Statului, Departamentul de Cercetare, Presă etc.

Ridic ochii din ecran. Când am primit și am citit prima dată e-mailul, m-au trecut fiori. Acum, tonul lui oficial mă liniștește – faptul că, de fiecare dată când îl

verific, conținutul rămâne același: ești așteptată la o întâlnire programată marți, adu un act de identitate, nu uita de protocolul de securitate. Îmi place mai ales să recitesc numele membrilor familiei mele – al bunicii Leman, al bunicului Asllan și al tatălui meu Xhafer (sau Zafo, cum i se spunea) –, felul în care lista cu acești oameni îmi este prezentată de parcă ar fi meniul zilei, în spiritul detașării comerciale, care este exact lucrul de care am nevoie acum. Fără nicio implicare afectivă, doar niște detalii despre un grup întâmplător de oameni cărora le-am fost repartizată prin naștere, asemenea produselor alimentare aflate la reducere după sărbătorile de sfârșit de an.

Mă întorc către șofer:

— O am aici: Corpul 4, Garnizoana Militară Skanderbeg. Dă din cap, debordând de încredere de sine.

— Da, da, asta e. S-au mutat acolo de curând. Au primit finanțare de la Ambasada Suediei sau Guvernul Suediei, sau poate o fi fost Danemarca. Una dintre ele, Marile Puteri. Nu, de fapt, acum îmi amintesc, Suedia *a fost*, cine ar fi crezut.

Ridică din sprâncene, apoi îi vine un alt gând și își schimbă rapid tonul.

— Douăzeci și cinci de ani le-a luat ticăloșilor ăstora să desecretizeze dosarele. Nu că ar fi fost vina suedezilor, evident, nu, ce treabă au ei, ei doar au dat banii, au bifat niște căsuțe și gata. Vreau să spun a noastră, a părții albaneze. Douăzeci și cinci de ani de la căderea comunismului, repetă și mai fluieră o dată lung. E clar că au așteptat să moară toți securiștii, să nu trebuiască să pedepsească pe nimeni. Ți-am spus: nu s-a schimbat nimic.

Face o pauză ca să-și aprindă o țigară.

— Ai treabă acolo sau îți faci și tu de lucru?

S-o salvez pe bunica din ghearele trolilor, îmi zic. Să vorbesc cu ea. Să mă simt mai puțin vinovată. Să descopăr de ce zâmbea în fotografie, în cea făcută în iarna anului 1941, în plin război, și să aflu dacă zâmbetul era autentic. Să găsesc adevărul sau să încerc să mi-l imaginez. Să descopăr cine a trădat-o. Să găsesc pozele din luna de miere. Să scriu o carte. Să văd dacă trecutul este deja istorie sau încă nu. Să văd dacă nu s-a schimbat nimic sau dacă totul s-a schimbat. Sau, pur și simplu, pentru că trebuie să merg, fără să știu de ce. Să mă simt mai bine. Sau mai rău. Sau la fel.

— Îmi fac și eu de lucru, zic.

Fotografia, o imagine veche, alb-negru, a fost postată pe canalele de social media de către un bărbat cu numele de utilizator Çim, probabil un diminutiv al unui nume comunist de genul Çlirim (Eliberare), Shkëlqim (Splendoare) sau, simplu, Ndriçim (Iluminism), un om pe care nu l-am întâlnit niciodată și de care nici măcar nu auzisem până atunci. În câteva ore după ce a fost postată, fotografia a devenit virală în toată Albania. Un cuplu tânăr, elegant se uită înspre camera de fotografiat în timp ce se relaxează pe șezlongurile din fața unui hotel de lux. În fundal, o pereche de schiuri stau rezemate de perete, chiar sub o arcadă. Femeia poartă o haină lungă de blană albă, are mâinile afundate în buzunare și ține în poală o poșetă mică într-o poziție precară. Zâmbetul ei larg și expresia vag absentă contrastează cu înfățișarea mult mai serioasă, aproape

scrutătoare a bărbatului întins pe șezlongul de alături. E greu de zis dacă se încruntă și mijește ochii din cauza soarelui sau dacă nemulțumirea îi e provocată de fotograful la care se uită de parcă ar vrea să-i transmită ceva. Pe o măsuță din apropiere se află un pachet de țigări și, sub ea, o sacoșă de cumpărături din carton, elegantă, dar nu ostentativă. Poți să distingi cu greu și numele: Hotel Vittoria.

Nu trebuia să citesc descrierea ca să-mi recunosc buniicii, Leman și Asllan, în fotografie. Judecând după hainele de iarnă, numele hotelului și schiurile din fundal, a fost făcută în luna de miere, pe care au petrecut-o la Cortina d'Ampezzo, în Alpii italieni. Anul era 1941. Bunica vorbea adesea și cu drag de acele zece zile petrecute în Dolomiți, învățând să schieze. „Eram cel mai fericit om din lume“, spunea, „iar Cortina era cel mai fericit loc din lume“. „Vorbesc serios“, continua, chiar dacă era vorba de Italia și totul se întâmpla în iarna anului 1941, iar războiul făcea ravagii în Europa ca niciodată până atunci.

Mulți ani mai târziu, când ea nu mai era printre noi, sau poate că tocmai *din cauza* asta, întrebarea cum trebuie să fi fost să te simți cel mai fericit om din lume în iarna anului 1941 a ajuns să mă obsedeze. O parte din mine se întreba dacă descrierea ei reflecta cu adevărat ceea ce simțise la vremea respectivă, dar și ce spunea asta despre caracterul ei. Îmi era greu să suprapun propria-i interpretare a acelor săptămâni cu ceea ce știam despre evenimentele istorice din Albania și din alte părți ale lumii. Operațiunea Barbarossa din Uniunea Sovietică, atacul de la Pearl Harbor, luptele continue din Iugoslavia, toate acestea țineau probabil prima pagină a ziarelor în timp ce ea învăța să schieze,

bucurându-se de aerul proaspăt al iernii. Nu o interesau cele mai violente lupte din cel mai violent război pe care îl cunoscuse vreodată umanitatea? Îmi era greu să împac asta cu personalitatea și opiniile ei. Nu fusese o susținătoare a fasciștilor, de asta eram sigură. Și nu era nici pe departe indiferentă la ceea ce se întâmpla în jurul ei. Poate că încerca, pur și simplu, să recurgă la un mecanism de apărare, așa cum a făcut-o toată viața, presimțind că urma să vină ceva mult mai rău, că zilele inocenței ei erau numărate. Cu toate acestea, povestirile ei detaliate despre programul tânărilor cuplu – schi dimineața, bridge după-amiaza, dans seara – se concentrau mult prea mult pe fapte și nu pe impresii subiective, suficient cât să mă facă să mă simt cu adevărat stingherită în fața unor trăiri ce păreau în răspăr nu doar cu personalitatea ei, ci și cu întreaga traiectorie a evenimentelor internaționale de la vremea respectivă.

Privind în urmă, după moartea ei în 2006, am regretat că nu fusesem în stare să articulez clar nu atât aceste întrebări, cât ceea ce mă descumpănea la felul în care i se întipărise în minte acea perioadă din viață. Cum vorbea despre zilele petrecute la Cortina intra în conflict cu percepția mea asupra ei, căci o vedeam ca pe un soi de sfântă – condusă de sentimentul datoriei, plină de compasiune, punând mereu nevoile altora mai presus de ale ei. Nu că m-aș fi așteptat să renunțe la luna de miere – viața merge înainte, chiar și în 1941, chiar și în mijlocul războiului, poate chiar cu o intensitate cu atât mai mare cu cât simți sfârșitul mai aproape.

„În zori într-o tavernă s-a auzit un glas: / «O, voi nebuni de viață! Voi, tineri veseli! Vinul / Turnați-l iar în cupe, 'nainte ca destinul / Cu lacrimi să umple paharu-acestui